

*Мартинюк Е. І.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії природничих факультетів
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВОЮ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. В статті охарактеризовано деякі зміни у державно-конфесійних відносинах в Україні, відбулися після Революції гідності. Розглядається проблема появи нових загроз у здійсненні свободи совісті.

Ключові слова: суспільство, релігія, державно-конфесійних відносини, свобода совісті.

За два роки, що минули вже після Революції гідності, склалася майже бібліотека аналітичних та публіцистичних матеріалів (іноді ці жанри настільки перетинаються, що і різниці не розгледіти), в яких висвітлюються вірогідно усі аспекти взаємовідносин між релігійними об'єднаннями України та державою. З багатьох науковців, чия думка з приводу релігійного фактору в діяльності другого Майдану мала неабиякий вплив на розуміння цього явища, вкажемо на публікації А. Колодного, Л. Филипович, Ю. Черноморця, В. Еленського, О. Сагана, М. Васіна, О. Зайця, А. Юраша, М. Черенкова, М. Мариновича. Зрозуміла річ, що цей список є далеко не вичерпаним.

На релігійне життя в сучасній Україні мають вплив усі конвергентні та дивергентні процеси, що характерні для відтворення релігійного світу в цілому, звісно набуваючи особливостей в умовах українського соціуму. По-друге, продовжують впливати вже сталі тенденції розвитку притаманні нашому суспільству, що набули своєї чинності після розпаду СРСР, в умовах становлення незалежної української держави: стрімке зростання кількості віруючих, релігійних об'єднань, усіх аспектів релігійного відтворення. Однак, вже не один рік фіксується гальмування і темпів цього зростання і якості, мабуть і тому, що немає вже куди, бо й так вже Україна увійшла до купи найбільш релігійних країн світу.

Можна виокремити відносну релігійну свободу, що буває супроводжується правопорушеннями у регіональних та інших локаціях; високий рівень довіри до церкви у самому широкому сенсі (за межами конфесіонального значення цього терміну, як загальнохристиянського).

А, по-третє, це ті риси релігійного життя країни, які набувають чинності саме в останні роки, що мають таку соціальну значущу відзнаку,

як Революція гідності. Соціальні процеси, які викликала ця подія, ще далеко не завершенні. Тому краще казати про особливості сучасного розвитку державно-конфесійних відносин в Україні, а чи наберуть вони сталості, то вже час звітує.

Більшість населення нашої країни ототожнює себе зі однією з багатьох релігійних організацій, що зараз нараховує українська держава. Їх права у царині свободи совісті гарантовані Конституцією України (перш за все ст. 34, ст. 35) та іншими законами, та підзаконними нормами. Немає жодної політичної сили, за винятком на територіях, що окуповані, яка б у своїх програмах виступала проти релігійної свободи.

Якщо в одержанні незалежності релігійні організації не відіграли будь якої значущої ролі, то в протидії режиму влади, яку було подолано минулого року, абсолютна більшість з них виступала на боці народу. Безумовно, що однією з мотивацій участі лідерів різних релігійних напрямків та рядових віруючих була й подальша демократизація державно-конфесійних відносин. Усім, кому небайдужа ця тема, ми рекомендуємо книгу «Майдан та церква. Хроніка подій та експертна оцінка», видану Українською асоціацією релігієзнавців, в якій віддзеркаленні наслідки моніторингу подій зими 2013-2014 рр., що відбулися в Україні, після не підписання Україною угоди про асоціацію з Євросоюзом, коли українці вишли з мирним протестом проти політики влади [1].

Зараз ми вже маємо можливість проаналізувати як відреагував український парламент на сподівання віруючих у цій царині правових відносин.

Наведемо основні правові акти, що утверджені парламентом, після Революції гідності, у сфері державно-конфесійних відносин.

1 липня 2014 року у парламенті було схвалена нова редакція Закону України «Про вищу освіту». За думкою релігієзнавців Т. Котлярової і В. Хромця, цей закон починає новий етап розвитку богословської освіти в Україні, вони характеризують його таким, що враховує побажання церков і релігійних організацій, а саме:

«1. Законом зберігається повна незалежність від державних органів у сфері освіти і науки.

2. Закон надає право, а не зобов'язує проходити процедуру ліцензування та акредитації. Але після проходження акредитації ВДНЗ може видавати диплом державного зразка;

3. Закон дозволяє Церкві прямо впливати на процеси визначення освітньої політики, принципів та діяльності студентського самоврядування;

4. Держава не визначає процедуру обрання і не впливає на призначення керівника ВДНЗ;

5. При проходженні ліцензування та акредитації, відкриття аспірантури та докторантури, спеціалізованої вченої ради з спеціальності «Богослов'я» законом передбачені суттєві поступки і визнаються усі документи викладачів ВДНЗ як еквівалентні державним документам. Це суттєво полегшує у процедурі державної легалізації освітніх та наукових програм ВДНЗ;

6. Закон виправляє історичну несправедливість у порушенні прав осіб, які отримали документи про освіту, наукові ступені та вчені звання в ВДНЗ, і їх документи, якщо вони видані до 6 вересня 2014 року, можуть бути визнані за відповідною процедурою еквівалентними державним документам. Це дозволить цим особам працювати в державних установах: чиновникам, викладачам, учителям, вступати до магістратури, аспірантури, докторантури державних і закордонних ВДНЗ» [2].

3 жовтня 2014 прем'єр міністр А. Яценюк повідомив, що «з цього року в загальноосвітніх школах України для учнів 5-6 класів запровадили курс духовного виховання: «Ми ввели в середніх школах, для 5-6 класів, окремий курс по навчанню дітей тому, щоб вони були ближчі до Бога. Важливо, щоб такий курс проповідував Боже слово і вчив, що таке Бог, як треба себе поводити, як спільно молитися, як треба думати про свою країну і виконувати боже слово», — сказав А. Яценюк [3].

Він також нагадав представникам релігійних організацій про те, що вже ухвалено закон про освіту, який передбачає, що духовні початкові заклади можуть ліцензуватися Міносвіти, і їх дипломи визнаватимуться нарівні з іншими навчальними закладами країни [Там само].

7 квітня 2015 року Верховна Рада прийняла у першому читанні за основу законопроект № 1447, що надає релігійними організаціями право засновувати навчальні заклади державного стандарту освіти.

Авторами законопроекту виступили народні депутати Павло Унгурян, Лілія Гриневич та Віктор Єленський. «Ми фактично легалізуємо те, що сьогодні роблять церкви і релігійні організації, засновуючи дитячі садки, школи», — наголосив Павло Унгурян, представляючи проект у парламенті.

А голова Комітету з питань науки і духовності Лілія Гриневич зауважила: «Сьогодні будь-яка людина, будь-який громадянин може самостійно засновувати приватний навчальний заклад, а релігійні організації не можуть! І це є наслідок нашого пострадянського трактування принципу відокремлення держави від церкви».

«Так, держава не має права втручатися у справи церкви, а церква не повинна втручатися у справи держави, але вони можуть взаємодіяти. І найбільш успішно ця взаємодія в усьому світі є саме у сфері освіти», — підкреслила депутат.

Верховна Рада не стала приймати законопроект одразу в цілому, але вирішила за скороченою процедурою доопрацювати його до другого читання» [4].

Того ж самого дня: «Верховна Рада підтримала у першому читанні за основу законопроект № 2226, спрямований на звільнення релігійних організацій від нового податку на нерухомість».

Усі парламентські фракції підтримали цю ініціативу, автором якої виступили депутати Павло Унгурян, Ніна Южаніна та Андрій Шипко з міжфракційного депутатського об'єднання «За духовність, моральність та здоров'я України».

Законопроект № 2226 спрямований на те, щоб на законодавчому рівні звільнити релігійні організації від нещодавно запроваджених податків на нежитлову та житлову нерухомість. Передумовою для цього стали суперечливі рішення місцевих органів влади, які часто або відмовлялися надавати податкові пільги релігійним організаціям, або вибірково та у дискримінаційний спосіб звільняли від оподаткування лише окремі релігійні громади чи конфесії.

Водночас, під час розгляду законопроекту відбулася дискусія стосовно того, які саме об'єкти нерухомості релігійного призначення слід звільнити від оподаткування.

Зокрема, депутати фракцій «Народний фронт» та «Самопоміч» виступили за надання пільги всім релігійним об'єктам окрім тих, що використовуються для провадження виробничо-комерційної діяльності. Однак деякі парламентарі заявили про готовність підтримати звільнити від оподаткування лише ті культові споруди, в яких відбуваються богослужіння» [Там само].

5 лютого 2015 року міністерство оборони підтвердило право віруючих щодо альтернативної служби [5].

За дорученням Міноборони військове командування роз'яснило шляхи реалізації прав віруючих громадян щодо виконання свого обов'язку перед державою під час мобілізації.

Питання альтернативної (невійськової служби) пояснив Командувач Сухопутних військ Збройних

Сил України генерал-лейтенант Анатолій Пушняков у листі № 116/2/2/10056 від 15.09.2014 року у відповідь на звернення ІРС до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

«Питання звільнення віруючих громадян від навчальних зборів та призову на військову службу в особливий період під час мобілізації вирішується відповідно до вимог розділу II Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», — йдеться у листі-роз'ясненні.

При цьому генерал-лейтенант Пушняков пояснив, що «окремі випадки призову до Збройних Сил України військовозобов'язаних під час мобілізації були пов'язані з тим, що призов здійснювався у сталі терміни, які не дозволяли віруючим військовозобов'язаним своєчасно надати документи, що підтверджують їх належність до релігійних громад, та відповідною інертністю роботи комісій районних державних адміністрацій».

Таким чином, вперше представник Міністерства оборони України підтвердив необхідність застосування положень Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» під час мобілізації, на чому наголошував Інститут релігійної свободи (ІРС) в своєму Роз'ясненні ще в березні 2014 року.

Водночас, Командувач Сухопутних військ Збройних Сил України нагадав раніше висловлену позицію про те, що чинне законодавство України містить суттєві недоліки в сфері реалізації гарантованого Конституцією України права віруючих на заміну військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою.

За словами генерал-лейтенанта Пушнякова, у законодавстві відсутній механізм переведення на альтернативну службу тих мобілізованих військовозобов'язаних віруючих, які не встигли у 7-денний термін подати мотивовану письмову заяву до районної держадміністрації та отримати рішення комісії з питань альтернативної служби до моменту призову.

«Такі військовозобов'язані, згідно чинного законодавства України, практично позбавляються права на проходження альтернативної (невійськової) служби», — додав Командувач.

Він додав, що на цей час ведеться робота щодо створення інженерно-будівельних підрозділів із числа військовослужбовців, які за релігійними та іншими причинами не можуть виконувати завдання зі зброєю.

«Беручи до уваги те, що призов віруючих громадян на військову службу під час мобілізації може призвести до правових наслідків, таких як відмова від виконання наказів командирів через релігійні переконання, Командування Сухопутних військ Збройних Сил України підтримує позицію

стосовно звільнення віруючих громадян від навчальних зборів та призову на військову службу під час мобілізації», — підсумував генерал-лейтенант Пушняков.

Як наголошують в ІРСі, у частині 4 статті 35 Конституції України зазначено, що «військовий обов'язок має бути замінений альтернативною (невійськовою) службою у разі, якщо його виконання суперечить релігійним переконанням громадянина» [5].

Також, наказом міністерства оборони затверджені «Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України пройшло міжвідомчі погодження та набуло чинності. Наказ Міністерства оборони України № 40 від 27.01.2015 року пройшов реєстрацію в Міністерстві юстиції України 14 лютого 2015 року за № 161/26606.

Положення визначає порядок призначення, головні завдання, порядок діяльності, взаємодію, права і обов'язки підрозділів і посадових осіб з питань служби військового духовенства (капеланства), органів військового управління, військових священників (капеланів), консультативно-дорадчого органу при Міністерстві оборони України.

Військовим священниками (капеланами) можуть бути особи, запропоновані релігійними організаціями, що входять до складу Ради у справах душпастирської опіки при Міноборони. Вони мають відповідати критеріям, встановлених у Положенні, та після відбору призначаються на посади працівників Збройних Сил України для задоволення релігійних потреб особового складу.

Згідно Положення, військові священники (капелани) будуть належати до духовного персоналу Збройних Сил і користуватимуться всіма правами, що випливають з їхнього статусу. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права вони не можуть застосовувати зброю.

Додатком до Положення є Кодекс військового священника, який передбачає низку обов'язків для капеланів. Зокрема, вони зобов'язані поважати релігійні переконання та традиції віруючих військовослужбовців, як і право на свободу світогляду невіруючих. Також військові священники повинні не допускати міжконфесійних поділів та суперечок.

З метою вирішення спірних питань міжконфесійних відносин та реагування на випадки порушення Кодексу військового священника у фінальній редакції Положення з'явився окремий розділ щодо цих питань.

Створення капеланської служби передбачається не тільки у війську, але також у Національній гвардії та Державній прикордонній службі. Про це йдеться в Розпорядженні Кабміну України від 02.07.2014 року № 677-р [6].

У аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році», вказується на те, що: **«У контексті попередження загроз національній безпеці України, інспірованих релігійними чинниками, необхідно вжити таких заходів:**

- Розробити та прийняти Концепцію державно-конфесійних відносин, у якій окреслити основні механізми правової взаємодії держави і церкви в різних сферах суспільного життя.

- Ухвалити законопроект про внесення змін до чинного законодавства України про свободу совісті та віросповідання, яким передбачити чіткі механізми запобігання діям релігійних організацій і священнослужителів, спрямованих на підрив національної безпеки України.

- Профільним відомствам та органам, відповідальним за правопорядок і безпеку, здійснювати регулярний моніторинг ситуації у конфесійному середовищі країни з метою своєчасного виявлення дестабілізуючих чинників і вжиття належних заходів щодо їх нейтралізації.

- Органам центральної та місцевої влади інтенсифікувати діалог із суб'єктами конфесійного простору, спрямований на розвиток партнерської співпраці, залучення до реалізації соціально значущих проектів і програм тільки тих церков та деномінацій, що здатні до суспільно-патріотичного виховання своїх вірян.

- Заборонити в'їзд на територію України представникам іноземних релігійних організацій, якщо їх діяльність орієнтована на підрив територіальної цілісності країни, поглиблення міжцерковних і міжконфесійних непорозумінь, культивування на рівні масової свідомості імперсько-шовіністичних ідеологем» [7].

Українська Гельсінська спілка з прав людини підготувала огляд прав людини за перше півріччя 2015 року. У розділі «Свобода думки, совісті та релігії», що підготував М. Васін, виконавчий директор Інституту Релігійної свободи (Київ) також містяться рекомендації для подальшого розвитку державно-конфесійних відносин в Україні:

1. Кабінету Міністрів України доручити Міністерству закордонних справ України разом з Міністерством юстиції України, а також релігійним об'єднанням і правозахисним організаціям забезпечити своєчасне інформування міжнародних інституцій (ООН, ОБСЄ, Рада Європи, Європейська Комісія та інших) щодо фактів переслідувань, дискримінації та інших злочинів на релігійному ґрунті проти цивільного населення на окупованих проросійськими сепаратистами територіях Донецької та Луганської областей, а також в незаконно анексованому Криму.

2. Кабінету Міністрів України доручити Міністерству культури України разом із Міністерством оборони України та Міністерством соціальної політики України із залученням Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій розробити подати до Парламенту проект закону про забезпечення конституційного права громадян на заміну військового обов'язку під час мобілізації альтернативною (невійськовою) службою поза межами будь-яких військових формувань та без будь-якої дискримінації, в тому числі на підставі належності до зареєстрованих чи незареєстрованих релігійних громад, наявності чи відсутності у визначеному Урядом переліку відповідних віровчень.

3. Кабінету Міністрів України доручити Міністерству культури України із залученням Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій розробити та подати до Парламенту проект закону про внесення змін до ч. 5 статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» з метою приведення її у відповідність до статті 39 Конституції України, міжнародних стандартів і загальної практики проведення мирних зібрань іншими інститутами громадянського суспільства.

28 жовтня 2015 року Комітет Верховної Ради України з питань культури і духовності провів Круглий стіл на тему: «Стан свободи совісті та державно-церковних відносин в Україні» за участю представників Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, Міністерства культури України, Генеральної прокуратури України, експертів у сфері релігійної свободи, правозахисників і громадських діячів та народних депутатів України.

Голова Комітету Микола Княжицький наголосив на важливості збереження принципу партнерства як основи розвитку державно-конфесійних відносин та гарантії стабільності держави.

Голова підкомітету з питань державної політики у сфері свободи совісті та релігійних організацій Віктор Єленський визначив пріоритетні напрямки удосконалення правового поля у релігійній сфері. Голова правління Інституту релігійної свободи Олександр Заєць поінформував присутніх про випадки безпрецедентних порушень релігійної свободи та фундаментальних прав віруючих на окупованих російськими військами територіях Донецької і Луганської областей.

Присутні обговорили питання доцільності прийняття у якості закону проекту Концепції державно-конфесійних відносин, узгодження процедур реєстрації релігійних організацій як юридичної особи, необхідності внесення доповнень до Закону «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» задля звільнення священнослужителів від мобілізації, визначення на законодавчому рівні процедури

направлення віруючих громадян на альтернативну (невійськову) службу під час мобілізації, законодавчої регламентації військового капеланства. Дискусії виникли під час обговорення конфліктних ситуацій, які виникають під час змін канонічної юрисдикції православними громадами. Народні депутати підтримали ініціативу учасників Круглого столу щодо створення при Комітеті з питань культури і духовності робочої групи у складі народних депутатів, членів ВРЦіРО та експертів, метою якої буде усунення законодавчих прогалин у сфері свободи віросповідання та опрацювання концептуальних рішень [8].

Виокремимо, ще найбільш болючі проблеми сучасного стану державно-конфесійних відносин у нашій країні:

- Держава змінює законодавство на користь релігійних організацій у сфері освіти, капеланства, благодійності, економіки — майже в усіх аспектах соціальної діяльності релігійних громад, що протирічить Конституції України;

- У Криму діє законодавство про свободу совісті та релігійні організації Російської Федерації. Можна констатувати і деякий спротив цієї юрисдикції на терені півострову, а також і добровільний перехід деяких громад підпорядкуванню централізованим у Росії;

- Засудження ВРЦіРО прийняття антидискримінаційного закону, в тій частині, де згадуються права людей нетрадиційної сексуальної орієнтації. Нагадаємо, що схвалення цієї правової норми йде на користь в змаганнях держави щодо досягнення мети увійти до європейського Союзу;

- На теренах, де діють так звані ЛНР і ДНР, українське законодавство зневажене встановленням пануючої церкви. Права віруючих інших деномінацій скасовані, їх діяльність якщо і відновлюється має нелегітимний характер. Виникла проблема функціонування релігійних центрів в цих самоназваних республіках. Відомо, що Українська православна церква, що знаходиться в канонічному спілкуванні з Московським Патріархатом свої центри за межі цих псевдодержавних утворень поки що не виводить.

Мабуть найбільш суттєва загроза, з якою зіткнулася Україна в період, що розглядається, яка вже підриває усі сторони буття нашої країни, знайшла своє відображення у філософській ліриці Б. Херсонського. Через те, що вірш має безпосереднє відношення до проблеми, якій присвячена наша стаття наводимо його без купюр: Б. Херсонський... «С огнём в глазах и ноздрях» :

— Те, кто думают, что Христос крестился в Москве-реке,

— в крестообразной проруби, с трехцветным флагом в руке,

— кто верит в то, что народ обрел благодать,

когда на него с небес спустился двуглавый орел,

— те могут строить Империю на болтах и железных штырях,

— скакать по степи на конях с огнем в глазах и ноздрях,

— летать по небу на легких истребителях типа МИГ,

— носить почетные звания вместо железных вериг.

— И Империя будет стоять, как мы устоять не могли,

— как штык торчащий из мерзлой послевоенной земли,

— как ржавый ненужный трактор на колхозном поле зимой,

— как впавший в детство Улисс, не нашедший дорогу домой.

Процес нормалізації, демократизації державно-конфесійних відносин лише починається, частина документів прийнята Верховною Радою в першому читанні, так що можливі й зміни, може і змістовні.

Дуже багато проблем у сучасній Україні. Зрозуміло, що успіх в одній царині суспільних відносин тісно пов'язаний з вирішенням гострих завдань в інших.

Література:

1. Майдан і церква. Хроніка подій та експертна оцінка/Українська асоціація релігієзнавців/ За загальною редакцією д.філос.н. Филипович Л.О. і канд.філос.н. Горкуши О.В — К.: Самміт-книга, 2014.- 656с.: іл..

2. Котлярова Т., Хромец В. Новий етап розвитку богословської освіти в Україні. Коментар до Закону України «Про вищу освіту»// Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/daycomment/28301-novij-etap-rozvitku-bogoslovskoyi-osviti-v-ukrayini-komentar-do-zakonu-ukrayini-pro-vishhu-osvitu.html>

3. В українських школах ввели курс духовного виховання// Режим доступу/ http://dt.ua/UKRAINE/v-ukrayinskih-shkolah-vveli-kurs-duhovnogo-vihovannya-152816_.html

4. ВР вирішила звільнити церкви від податку на нерухомість// Режим доступу/ http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/legislation/59483/

5. Міноборони підтвердило право віруючих на альтернативну службу /Режим доступу/http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/faith_and_weapon/59023

6. У Збройних Силах України офіційно введена Служба військового духовенства/Режимдоступу/http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/faith_and_weapon/59269/

7. Загрози і виклики національним інтересам у релігійному середовищі України/Режим доступу/http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1568%3A1&catid=37%3AArt&Itemid=64&lang=uk

8. Парламентарі, релігійні діячі та експерти проаналізували релігійну ситуацію/Режим доступу/<http://kyrios.org.ua/news/world/18776-religijnu-situatsiju-v-ukrayini-proanalizuvali-religijni-dijachi-eksperti-ta-parlamentari.html>

Мартынюк Э.И. Особенности развития государственно-конфессиональных отношений в современной Украине. – Статья.

Аннотация. После Революции достоинства произошли некоторые изменения в государственно-конфессиональных отношениях в Украине. Сложилась и новые угрозы в осуществлении свободы совести.

Ключевые слова: общество, религия, государственно-конфессиональные отношения, свобода совести.

Martyniuk E.I. Peculiarities of development of the state and confessional relations in modern Ukraine. – Article.

Summary. After Revolution of Dignity the changes took place in the field of state-confessional relations with the appearance of the new threats in implementation for the Freedom of Conscience in Ukraine.

Keywords: society, religion, state-confessional relations, Freedom of Conscience.